

2) Vijf klassieke modellen van gemeenschapsopbouw

Ook al leven onze huidige democratieën in het constante spanningsveld tussen vrijheid en rechtvaardigheid, zo laat de geschiedenis duidelijk zien, hoe verschillend filosofen over de opbouw van een gemeenschap hebben nagedacht. Vanaf de 16^e eeuw veranderen bovendien ook de begrippen voor gemeenschap(en), zoals 'polis', 'societas', 'res publica' en 'regnum' in de nog steeds gebruikte terminologie van 'staat'. De 'nationale staten' die tegenwoordig op de hele wereld geconstitueerd zijn, hebben allen hun eigen ontstaansgeschiedenis. Er zijn echter een aantal modellen te benoemen die voor het tot stand komen van deze staten de basis hebben gevormd. Deze modellen van staatsconstitutie worden tot op de dag van vandaag controversieel gediscussieerd. Vooral de fundamentele beredeneringen voor de opbouw van staten heeft in een tijd van 'crisis van de democratie' vernieuwde belangstelling verkregen.

Hier volgen de vijf klassieke modellen:

- 1) **het eudaimonistische model:** de mens is van nature op grotere gemeenschappen aangelegd; daarom moet hij in een staat worden geïntegreerd om zijn leven een vervulde inhoud te geven en zijn talenten op een adequate manier te kunnen ontplooiën (Plato, Aristoteles);
- 2) **het utilitaristische model:** onze morele overtuigingen vragen om een verdeling van de goederen, en wel zo dat een zo groot mogelijke groep een zo groot mogelijk voordeel verkrijgt; alleen de staat echter kan als een neutraal instrument deze verdeling van de goederen garanderen;
- 3) **het contract-theoretische model:** het ligt in het eigen rationeel interesse van iedereen om van staatswege een juridische ordening tussen de mensen te waarborgen en te handhaven; het basisprincipe is dan een strategische rationaliteit die de inrichting van een staat legitimeert (Thomas Hobbes);
- 4) **het natuurrecht-model:** wordt door de visie gedragen dat aan ieder mens bepaalde natuurlijke rechten toekomt; dat staat is dan het onontbeerlijke instrument om deze rechten voor iedereen te doen gelden (John Locke; Immanuel Kant);
- 5) **het communair-intersubjectieve model:** een staat vormt in dit model een constitutieve achtergrond voor het ontstaan van een eigen identiteit; deze wortelt noodzakelijk in een gemeenschappelijk traditie, in gedeelde waarden en overtuigingen (G.W.F. Hegel);

Ad 1) het eudaimonistische model

- Plato: zijn geschriften over politiek zijn geluks-theoretisch georiënteerd;
- Sociale coöperatie is noodzakelijk om individueel geluks-interesse te verwezenlijken;

- Politeia: in een volmaakte staat komt ieder het zijne toe; er bestaat een hiërarchisch geordende maatschappij (drie standen: filosofen; wachters; boeren, handwerkers etc.)
- Bovendien: gelijke behandeling van de vrouwen; afschaffing van privébezit en van het gezin; heerschappij door de filosofen;
- Plato ontwikkelt een trapsgewijze theorie van heerschappijtypes; de drie types zijn: heerschappij van één enkel persoon, van een groep of van allen; afhankelijk van hun oriëntatie op de wetten worden zij aan een beoordeling onderworpen; de beste heerschappij is die van de wetgetrouwe koning (monarchie), de meest slechte de tyrannis; de heerschappij van een wetconforme groep (aristocratie; plaats 2) is beter dan die van een wetteloze groep (oligarchie; plaats 5); de wettige democratie staat op nummer 3, de wetteloze democratie op nummer 4.
- Ook voor Aristoteles geldt: het doel van de staat ligt in het garanderen van het goede leven van zijn burgers; omdat de huisgemeenschap (de 'oikos') dit alleen op klein niveau van het overleven kan realiseren, zorgt de politieke gemeenschap voor een ontwikkeling van de verschillende talenten en de vorming van goede karakters; morele en intellectuele deugden zijn alleen in politieke contexten te realiseren; pas een dergelijke gemeenschap kan aan het individu de middelen verschaffen om zijn talenten te kunnen verwezenlijken;
- Deze Platoons-Aristotelische visie bouwt op de veronderstelling dat aan mensen bepaalde wezenlijke eigenschappen toekomen, die tot hun vervulling de hulp van een staat nodig hebben; daarentegen wordt aangevoerd dat er geen geluks-voorwaarden voor iedereen te vinden zijn, die een staat zou moeten waarborgen; hier wordt dus duidelijk dat de antropologische discussie over de status en het wezen van de mens een beslissende rol speelt.

Ad 2) het utilitaristische model

- politiek utilitarisme is egalitair en georiënteerd op welvaart; de staat is het corrigerende instrument om de sociale ongelijkheden en privileges tegen te gaan; het corrigerende element wordt met name gevonden in het meten van het nut voor een zo groot mogelijke groep. Het begrip 'nut' moet in deze context wel zeer ruim worden geïnterpreteerd, als het economisch, sociaal, cultureel en ook hedonistisch-individueel voordeel;
- bijzondere aandacht in de meetprocedures van het nut verdient daarbij de aandacht voor de gevolgen van individueel en collectief handelen: toe- en afnamen van nut en schade zijn met elkaar te verrekenen aan de hand van de meest voordelige of de minst nadelige gevolgen.
- Intuïtief zien we in deze theorie wel voordelen, omdat zij op een zo gelijk mogelijke verdeling doelt; anderzijds is niet duidelijk welke vormen van nut voor wie eigenlijk wel voordelig zijn: zijn € 1.000 voor een alsmaar feestvierende puber evenzeer 'nuttig' dan voor een mindervalide eenzame oudere? Bovendien is het wel twijfelachtig of men in de openbaarheid nut en schade feilloos kan inschatten en afwegen. Hoe ver mag men gaan om het 'welverdiende' voordeel (bij voorbeeld 'geld') van de een af te nemen en de ander zonder meer toe te schrijven? Inacceptabel is zeker de 'maximering van het nut' in een geval dat men één persoon zou doden, om door zijn organen

voor tien anderen het leven te behouden. Het afwegen en berekenen is dus geen puur aritmetisch spel.

Ad 3) het contract-theoretische model

- deze theorie gaat ervan uit dat de mensen vanouds in een precare natuurtoestand leven, waarin geen instituties bestaan die regels kunnen vastleggen en realiseren. In een dergelijke toestand bestaan er goede redenen om tot een gezamenlijk contract te komen, anders heerst uiteindelijk steeds de anarchie. Om deze te vermijden onderwerpen zich de contractanten aan een machtige heerser. Zodoende ontgaan zij weliswaar de zelfvernietiging, maar kunnen door de heerser op hun beurt echter ook geknecht worden. Daarom kenmerkt bij voorbeeld Hobbes die heerser als een beest, een 'Leviathan'.
- Voordelen zijn in dit model te onderkennen door het individualisme (de individuen sluiten het contract), het karakter van een procedure (de staat ontstaat door gemeenschappelijk overleg in een procedure), en het voluntarisme (het feit dat de instemming van de wil van de individuen vereist is).
- Nadelen: mensen handelen niet altijd enkel en alleen rationeel; hoe is de natuurtoestand te verklaren? Leid het contract werkelijk altijd tot een fair resultaat voor iedereen?

Ad 4) Het natuurrecht-model

- mensen zijn enerzijds natuurwezens, anderzijds rationele wezens (enerzijds vechten zij tegen elkaar, anderzijds hebben ze elkaar nodig en ondersteunen elkaar, zoeken naar vrijheid);
- deze spanning tussen deze twee toestanden brengt hen ertoe om een contract af te sluiten om de natuurtoestand te verlaten en zo eigendom en vrijheid van iedereen veilig te stellen;

Vragen: hoe ver reikt dit contract? Waarom allen om het eigendom en niet ook andere goederen? Moet een dergelijk contract niet ook wereldwijd worden gesloten, en niet alleen beperkt tot enkele staten, want het schijnt toch een moreel gebod te zijn en dus universeel!?

Ad 5) Het communair-intersubjectieve model

- voor Hegel betekent 'staat' de institutionele vervulling van wat hij 'zedelijkheid' ('Sittlichkeit') noemt. Moraliteit is volgens hem nog altijd abstract, leeg en formeel. Zedelijkheid daarentegen omvat alle gegroeide, sociale, historische en normatieve aspecten van een gemeenschap. Zo representeren staten een gegroeide socioculturele identiteit. De individuele mensen doorlopen als het ware de stadia van familie, burgerlijke gemeenschap tot de constitutie van een staat, waarin zij tot hun volledige identiteit uitgroeien. Pas binnen deze context

van gemeenschap is het voor het individu mogelijk zich zo volledig mogelijk te ontplooiën.

- Vragen: hoe ver reikt deze identiteit? Verzet zij zich ook tegen andere identiteiten? Geraken staten door hun identitaire verschillen niet al te snel in een conflict?